

Krzysztof Fedorowicz

Służby specjalne w systemie ustrojowym Armenii

SŁOWA KLUCZE:

służby specjalne, bezpieczeństwo wewnętrzne, terroryzm, Armenia, Kaukaz

Wstęp

Niezwykle istotnym elementem systemu politycznego każdego państwa są jego służby specjalne prowadzące działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze. Jako instytucje o charakterze specjalnym są wykorzystywane w interesie państwa i ich obywateli. W tym celu posiadają uprawnienia do prowadzenia działań operacyjno-rozpoznawczych o charakterze niejawnym z wykorzystaniem metod, naruszających prawa i wolności osobiste¹. Jednym z najważniejszych zadań służb specjalnych jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i obowiązek ochrony demokratycznych zasad ustrojowych jako fundamentu systemu politycznego. Obowiązkiem służb jest rozpoznawanie, zapobieganie i zwalczanie zagrożeń godzących w bezpieczeństwo państwa oraz jego porządek konstytucyjny. Służby specjalne pełnią w państwie ważną i odpowiedzialną rolę, gdyż sprawne funkcjonowanie państwa uzależnione jest od przestrzegania przez organy państwowe, partie polityczne oraz obywateli norm zawartych w ustawie zasadniczej. Wszelkie działania niekonstytucyjne, lub zmierzające do obalenia, zakłócenia lub niezgodnej z prawem zmiany ustroju państwowego muszą się spotkać ze stanowczą i szybką reakcją

¹ J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007, s. 621.

władz². W literaturze kwestią problematyczną jest definicja bezpieczeństwa wewnętrznego. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto definicję bezpieczeństwa wewnętrznego autorstwa Konstantego A. Wojtaszczyka jako takiego stanu funkcjonowania państwa, który zapewnia przeciwdziałanie, eliminowanie lub ograniczanie zagrożeń dla ustroju konstytucyjnego, porządku wewnętrznego i spokoju oraz umożliwia ochronę interesu publicznego poszczególnych społeczności i każdego obywatela³. Podobnie definiuje je Piotr Majer, który przyjmuje, że bezpieczeństwo wewnętrzne ujmowane w sensie uniwersalnym należy wiązać ze stanem niezakłóconego funkcjonowania państwa, związanym z bezpieczeństwem jego organów oraz stabilnością życia społecznego, wynikającą z bezpieczeństwa osobistego i bezpieczeństwa egzystencji jego obywateli⁴. Z kolei Andrzej Barcikowski podkreśla, że w istocie chodzi o zachowanie „pieczy” państwa nad trwaniem i rozwojem społeczeństwa jako całości, dlatego wszelkie analizy w tym zakresie powinny eksplorować czynniki istotne dla całości państwa oraz dla wspólnych interesów ogółu obywateli⁵.

Jednak bezpieczeństwo może być wykorzystywane przez organy państwa do ograniczania innych wartości w imię realizacji celów nadrzędnych. W państwach demokratycznych działania operacyjne podejmowane przez służby są niejednokrotnie kontestowane i traktowane jako zakamuflowane działania na rzecz ograniczania praw i wolności obywatelskich⁶. Stanem idealnym byłoby zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego przy umiejętnym uwzględnianiu rozmiaru zagrożeń i proporcjonalnego stopnia ograniczania praw i wolności obywatelskich.

Śłużby specjalne są elementem polityki państwa i uczestniczą czynnie w wykonywaniu politycznych funkcji państwa. Przy ich charakterystyce używa się twierdzenia o apolityczności służb, co nie jest słuszne, gdyż jako element organizacji politycznej, jaką jest państwo, są one polityczne. Władze podejmują określone decyzje polityczne z zakresu bezpieczeństwa głównie na podstawie informacji, które pochodzą od służb specjal-

² Ł. Skoneczny, *Rola Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 24–25.

³ K.A. Wojtaszczyk, *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 14.

⁴ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7, s. 16.

⁵ A. Barcikowski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne – różne perspektywy analityczne i doktrynalne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11, s. 11–12.

⁶ S. Sulowski, *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 10–11.

nych. Dostarczając lub manipulując informacją, służby wpływają lub mogą wpływać na kształt podejmowanych decyzji politycznych⁷. W tym miejscu powstaje pytanie o relacje służby specjalne – państwo – społeczeństwo i o ich rolę w systemie politycznym państwa. Przy czym system polityczny definiowany jest tutaj jako ogół organów państwowych, partii politycznych oraz organizacji i grup społecznych (formalnych i nieformalnych) uczestniczących w działaniach politycznych w ramach danego państwa oraz ogół generalnych zasad i norm, regulujących wzajemne stosunki między nimi⁸.

Celem niniejszego opracowania jest analiza roli i miejsca służb specjalnych w systemie politycznym Armenii i próba odpowiedzi na pytanie, czy służby specjalne w tym kraju są podporządkowane nadrzędnemu interesowi państwa, czy może jednak interes państwa podporządkowany jest interesom służb. Przedmiotem zainteresowania jest specyfika funkcjonowania służb w Armenii, historia ich powstania i okoliczności, w jakich były formowane, a także podejmowane przez nie próby kreowania sytuacji politycznej. Kwestią zasadniczą jest udział służb (lub osób z nimi związanych) w życiu politycznym Armenii i ich wpływ na kwestię uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu, co od początku niepodległości tej kaukaskiej republiki jest najważniejszym elementem systemu politycznego.

Uwarunkowania procesu kształtowania służb specjalnych

Armenia jest najmniejszą republiką byłego ZSRR, którego rozpad w 1991 roku z jednej strony doprowadził do ogłoszenia niepodległości przez Armenię, z drugiej zaś stał się przyczyną krwawych konfliktów, które do dziś wpływają w negatywnym stopniu na proces funkcjonowania systemu politycznego. Przeszłość radziecka nadal w Armenii znajduje wyraz w rozwiązaniach instytucjonalno-strukturalnych, świadomości i postawach znacznej części obywateli. Armenia jest dzisiaj klasycznym przykładem państwa poradzieckiego zaliczanego do kategorii „szarej strefy”. Państwa te nie są dyktaturami, ale też nie zmierzają w swoich rozwiązaniach instytucjonalnych do rozwiązań przyjętych w państwach

⁷ R. Grochowski, *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, nr 4, s. 196–199.

⁸ M. Żmigrodzki, M. Podolak, *System polityczny i jego klasyfikacje*, [w:] M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.), *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 2009, s. 12.

demokracji⁹. Główną cechą systemu politycznego Armenii jest świadomy wybór i kształtowanie nieformalnego układu zależności personalnych, których centrum jest prezydent. Jako głowa państwa stoi na czele kraju i tworzy równoległą do państwowych instytucji nieformalną strukturę, która realnie administruje krajem. Nieudana próba budowy demokracji parlamentarnej w pierwszej połowie lat 90. XX wieku skutkowałą wzmocnieniem tradycyjnie silnych na Kaukazie Południowym więzi klanowych. Klanowy protekcyjizm, w społeczeństwach zachodnich postrzegany jako zjawisko korupcyjne, w ogólnej świadomości społeczeństwa ormiańskiego jest naturalnym i właściwym świadectwem lojalności. Z tego powodu proces instytucjonalizacji w Armenii kształtuje się poprzez nieformalne struktury polityczne, które aktywnie uczestniczą w walce o władzę i sfery wpływu¹⁰.

Bardzo ważną rolę w kształtowaniu podstaw systemu politycznego niepodległej Armenii odgrywa konflikt w Górskim Karabachu¹¹. Skomplikowane uwarunkowania wewnętrzne, tragiczna historia (ludobójstwo w 1915 roku), skutki tragicznego trzęsienia ziemi w 1988 roku¹², stan fak-

⁹ K. Fedorowicz, *Kształtowanie się systemu politycznego i proces transformacji ustrojowej*, [w:] P. Nieczuja-Ostrowski (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016, s. 27–28.

¹⁰ P. Nieczuja-Ostrowski, *Idee wystąpień społecznych w państwach Kaukazu Południowego w XXI wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, rok 10, zeszyt 2, s. 127–128.

¹¹ М. Карапетян, *Карабахский конфликт и стабильность на Южном Кавказе*, „Центральная Азия и Кавказ” 2003, nr 5 (29), s. 94–95; S. Minasyan, *Armenia w Karabachu, Karabach w Armenii: polityka z nieuregulowanym konfliktem w tle* [w:] R. Czachor (red.), *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, Wrocław 2014, s. 97–109.

¹² 7 grudnia 1988 roku w północno-zachodniej części Armenii w okolicy miast Gyumri (Leninakan), Spitak i Vanadzor (Kirovakan) miało miejsce silne trzęsienie ziemi w wyniku którego zginęło około 25 tysięcy osób, około 30 tysięcy odniosło rany i zostało inwalidami, a około pół miliona straciło dach nad głową. Ogromne zniszczenia materialne szacowane były wówczas na około 16–17 mld USD. Skala i rozmiar zniszczeń materialnych miała ogromny wpływ na ormiańską gospodarkę w pierwszej połowie lat 90. W publikacjach dotyczących pierwszych lat niepodległości Armenii kwestia ta często jest pomijana, jednak zdaniem autora, miała ona bardzo negatywne znaczenie dla procesu kształtowania systemu politycznego, zwłaszcza w wymiarze ekonomicznym i częściowo psychologicznym. Patrz: G. Szagojan, *Pamięć o trzęsieniu ziemi w Gyumri*, [w:] L. Abrahamian, K. Siekierski (red.), *Armenia: kultura współczesna w ujęciu antropologicznym*, Warszawa 2014, s. 119–140; P. Nieczuja-Ostrowski, *Państwo i społeczeństwo wobec wyzwań i przemian współczesności*, [w:] P. Nieczuja-Ostrowski (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016, s. 65–68.

tycznej wojny z Azerbejdżanem w latach 1992–1994, izolacja na arenie międzynarodowej i konieczność fizycznego przetrwania pierwszych lat niepodległości wywarły nieodwracalny wpływ na formowanie się modelu instytucjonalno-prawnego państwa. Terror i przemoc stały się jednym z istotnych mechanizmów osiągania celów politycznych, w wyniku czego system polityczny Armenii do dziś charakteryzuje się małą stabilnością i wysokim stopniem podatności na zaburzenia i konflikty¹³.

Momentem przełomowym było ogłoszenie niepodległości przez Radę Najwyższą 23 września 1991 roku¹⁴. Kształtowanie i umacnianie ormiańskiej państwowości nie byłoby możliwe bez efektywnej działalności organów bezpieczeństwa i służb specjalnych. Po uzyskaniu niepodległości pojawiły się nowe możliwości kształtowania struktur organów specjalnych, jednak w Armenii postanowiono o kontynuacji radzieckiego wzorca funkcjonowania służb specjalnych¹⁵ w praktycznie niezmienionej strukturze z czasów KGB. Funkcjonujący od 1954 roku Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Armeńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, 4 grudnia 1991 roku na mocy ustawy o strukturze i składzie organów państwo-

¹³ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy w kształtowaniu systemu politycznego Armenii*, [w:] T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Warszawa 2012, s. 49–50.

¹⁴ Jednak proces niepodległościowych dążeń tej republiki ma korzenie znacznie wcześniej i jest związany nie tylko z upadkiem ZSRR, ale także walką jeszcze w czasach 80. XX wieku o przyłączenie Górskiego Karabachu (który do 1991 roku funkcjonował jako obwód autonomiczny w ramach Azerbejdżańskiej SRR) do Armenii. Proces ten nasilił się już w lutym 1988 roku, kiedy rozpoczęły się masowe mityngi w Erywaniu i Stepanakercie w celu ochrony konstytucyjnych praw Ormian w Górskim Karabachu. W tym czasie ukonstytuował się „Komitet Karabach” walczący o przyłączenie regionu do Armenii. W ciągu kilku miesięcy stał się w Armeńskiej SRR potężną siłą polityczną mającą poparcie ogółu społeczeństwa. W maju 1989 roku „Komitet Karabach” przekształcono w Ormiański Ruch Ogólnonarodowy, na czele którego stanął Lewon Ter-Petrosian, który w sierpniu 1990 roku został przewodniczącym Rady Najwyższej, a w październiku 1991 roku został wybrany na urząd prezydenta Armenii. 23 września 1990 roku Rada Najwyższa Armenii przyjęła Deklarację Niepodległości (co nie było równoznaczne z ogłoszeniem niepodległości). Rok później, 21 września 1991 roku przeprowadzono ogólnokrajowe referendum, w którym 99% głosujących (przy 94% frekwencji) opowiedziało się za niepodległością Armenii. Dwa dni później, 23 września 1991 roku Rada Najwyższa Armenii proklamowała niepodległość państwa. Patrz: А.Э. Хачикян, *История Армении*, Ереван 2009, s. 217–219; P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2001, t. VIII, s. 95–96.

¹⁵ А. Тер-Арутюнян, *Институт содействия граждан правоохранительным органам и специальным службам*, „21-й ВЕК” 2010, (информационно-аналитический журнал), nr 4 (16), s. 80–81.

wych został przemianowany na Państwowy Departament Bezpieczeństwa Narodowego, który funkcjonował do 1995 roku. Warto zaznaczyć, że już 21 września 1990 roku kierownictwo KGB ASRR zwróciło się do Rady Najwyższej Armenii z oświadczeniem, w którym zapewniono o lojalności wobec władz ormiańskich i zapewniło o poparciu Deklaracji Niepodległości Armenii z dnia 23 sierpnia 1990 roku¹⁶. Na czele kierownictwa Państwowego Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego stanął generał Usik Arutyunian, reprezentujący jeszcze tzw. „starą gwardię” pracowników KGB ASRR. Jednak w lutym 1992 roku został zdymisjonowany i na jego miejsce powołany został Walery Pogosyan, nie związany z organami bezpieczeństwa ZSRR. Doktor filozofii, w latach 1991–1992 pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych. Na czele Państwowego Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego Armenii stał w latach 1992–1993. W 1993 roku na czele służb specjalnych Armenii stanął Edward Simonyanc i pełnił swoją funkcję do końca 1994 roku¹⁷.

Pierwsze lata niepodległości to bardzo trudny czas w funkcjonowaniu służb specjalnych Armenii, charakteryzujący się dużą rotacją na najwyższych stanowiskach i poszukiwaniem odpowiedniego modelu i struktury organów bezpieczeństwa. Eskalacja konfliktu z Azerbejdżanem, blokada gospodarcza i katastrofalna sytuacja gospodarcza powodowały, że wykonywanie swoich obowiązków w celu zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego kraju i aktywne działania w celu neutralizacji zagrożeń zewnętrznych stały się bardzo trudne. Kwestią priorytetową było podejmowanie działań niezbędnych do zapewnienia fizycznego bezpieczeństwa ormiańskiej ludności Górskiego Karabachu i Ormian zamieszkałych wzdłuż granicy z Azerbejdżanem. W wyniku wojny i ciężkiej sytuacji społeczno-gospodarczej, a w konsekwencji niemal całkowitego braku wsparcia logistycznego i braku innych środków niezbędnych do prawidłowej realizacji zadań operacyjnych niemal całego aparatu państwowego¹⁸, w tym służb bezpieczeństwa, prace nad bardziej efektywnym syste-

¹⁶ *Обращение коллектива КГБ Армении к Верховному Совету СССР о поддержке Декларации о независимости (21.09.1990г.)*, http://www.sns.am/images/stories/nss/museum/transition/KGB_Announcement.jpg (23.08.2016).

¹⁷ *Краткая история органов безопасности Армении*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/brief-history/72-brief-history-of-nss> (24.08.2016).

¹⁸ Kulisy i okoliczności funkcjonowania aparatu państwowego Armenii w latach 1991–1994 znakomicie opisuje w swojej książce Wojciech Jagielski, który podaje przykład Ministerstwa Energetyki Armenii, w którym nie było prądu, nie grzały kaloryfery, a urzędnicy z ministrem na czele, siedzieli za biurkami w kurtkach, szalikach i rękawiczkach. Patrz: W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2010, s. 284–286.

mem bezpieczeństwa narodowego musiały zostać odłożone. Dopiero po „zamrożeniu” działań wojennych w Górskim Karabachu w wyniku podpisania w maju 1994 roku zawieszenia broni, powstały warunki do reorganizacji i ukształtowania nowej struktury sił specjalnych Armenii. Było to zadanie obarczone dużym ryzykiem i podczas prowadzonych prac w 1994 roku przez około 2 miesiące służby specjalne Armenii stanęły wobec groźby całkowitego braku aktywności¹⁹.

W 1995 roku w Państwowym Departamencie Bezpieczeństwa Narodowego Armenii został przemianowany na Ministerstwo Narodowego Bezpieczeństwa, na czele którego stanął pochodzący z Górskiego Karabachu Serż Sarkisian (w latach 1993–1995 minister obrony Armenii). W 1996 roku dokonano połączenia dwóch ministerstw w jedno tzw. „superministerstwo” (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Bezpieczeństwa Narodowego). Na jego czele ponownie stanął Serż Sarkisian i pełnił swoją funkcję do listopada 1999 roku. W 1999 roku dokonano kolejnej zmiany i utworzono Ministerstwo Narodowego Bezpieczeństwa, na czele którego stanął Karlos Pertosyan. W 2002 roku przemianowano je na Służbę Bezpieczeństwa Narodowego i w tej formie funkcjonuje do dziś.

W latach 2004–2016 na czele służb specjalnych stał Gorik Akopian, najdłużej urzędujący szef służb specjalnych Armenii, cieszący się dużym zaufaniem prezydenta Armenii Serża Sarkisiana, który dwa razy przedłużał jego kadencję, mimo osiągnięcia przez Gorika Akopiana wieku emerytalnego²⁰. Nie miał ambicji politycznych i nie zamierzał zajmować się polityką, postrzegany negatywnie przez opozycję i kojarzony głównie z działaniami mającymi na celu eliminację politycznych przeciwników urzędującego prezydenta, szczególnie w roku 2008 podczas długotrwałych demonstracji przeciwko wyborczym fałszerstwom²¹. Odwołany ze stanowiska w lutym 2016 roku w wieku 70 lat. Jego następcą został 35 letni Georgij Kutoyan. Głównym zadaniem nowego szefa służb specjalnych Armenii jest „zabezpieczenie” tzw. okresu przejściowego w kraju w latach 2017–2018, związanego z wejściem w życie znowelizowanej konstytucji Armenii, która zmienia system rządów z parlamentarno-prezydenckiego

¹⁹ *Из современной истории разведки и контрразведки*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/museum/79-museum-modern> (24.08.2016).

²⁰ А. Арамян, *Горик Гургенович сделал свое дело?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/country/view/29069> (24.08.2016).

²¹ *Акопян Горик Гургенович – директор Службы национальной безопасности Республики Армения*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=1087> (24.08.2016).

na parlamentarny²². W tym samym okresie (lata 2017–2018) odbędą się wybory parlamentarne oraz prezydenckie i organy bezpieczeństwa muszą zapewnić sprawne przekształcenie systemu politycznego a także ciągłość pracy administracji państwowej. Priorytetem będzie zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, w szczególności, walka ze zjawiskami korupcyjnymi i próbami dezorganizacji systemu politycznego²³.

Rola służb specjalnych w kreowaniu sytuacji politycznej

W historii współczesnej Armenii służby specjalne wiele razy podejmowały działania zmierzające do przywrócenia porządku lub eliminacji zagrożeń i robiły to zgodnie z posiadanymi uprawnieniami. Jednak w niektórych przypadkach konsekwencje tych działań i ich okoliczności miały duży wpływ na bieżącą sytuację w państwie i powstawało wrażenie, że są one prowadzone niejako w celu ochrony partykularnych interesów urzędującej głowy państwa lub grupy rządzącej. Taki stan rzeczy ułatwiała sytuacja społeczno-polityczna w Armenii w latach 1989/90, kiedy rozpoczął się proces formowania paramilitarnych oddziałów zbrojnych w celu pomocy rodakom z Karabachu. W sierpniu 1990 roku wprowadzono w Armenii stan wyjątkowy i podjęto próbę likwidacji bojówek, nad którymi władze traciły kontrolę²⁴. Rozpad ZSRR, socjalna dezintegracja, kryzys gospodarczy zmuszający ludzi do samowystarczalności

²² Głównym celem nowelizacji jest przeniesienie ciężaru władzy wykonawczej na premiera i rząd przy równoczesnym mocnym ograniczeniu uprawnień prezydenta. Po zakończeniu drugiej kadencji Serża Sarkisiana w 2018 roku kolejny prezydent Armenii będzie wybierany w wyborach pośrednich przez parlament i reprezentacje władz lokalnych na jedną 7-letnią kadencję. Rola prezydenta ograniczy się do funkcji reprezentacyjnej. Szefem władzy wykonawczej będzie premier wybrany przez większość parlamentarną. Część ormiańskiej opozycji przestrzega, że proponowane zmiany doprowadzą do powstania w parlamencie jeszcze większej reprezentacji proprezydenckiej Republikańskiej Partii Armenii, a Serż Sarkisian jako przywódca tej partii po zakończeniu drugiej kadencji na stanowisku prezydenta może zostać wybrany premierem lub przewodniczącym parlamentu i w dalszym ciągu będzie miał praktycznie nieograniczoną władzę w państwie. Szerzej patrz: *Парламент одобрил проект конституционных изменений*, „Новое Время”, nr 2618 (104), 6.10.2015; T. de Waal, *All Change in Armenia*, <http://carnegie-europe.eu/strategieurope/?fa=62215> (25.08.2016).

²³ *Президент представил новоназначенного директора Службы национальной безопасности РА*, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2016/02/12/President-Serzh-Sargsyan-visit-National-Security-Service> (24.08.2016).

²⁴ А. Курдов, *Независимая Армения: взгляд российских аналитиков*, „Центральная Азия и Кавказ” 1999, nr 2 (3), s. 101.

i nieefektywność systemu prawnego przyczyniło się do pojawienia się ekstremizmu, jako jednej z bardziej skutecznych metod walki o władzę. Armenia już na progu niepodległości musiała się zmierzyć z problemem wewnętrznego terroru. Państwo reagowało niejednoznacznie i nieadekwatnie. Z jednej strony starano się nie zauważać nasilającego się politycznego ekstremizmu i ignorowano te zjawiska, a z drugiej strony starano się walczyć z opozycją pod hasłem eliminacji zachowań siłowych w polityce²⁵.

Na przełomie 1993/1994 roku w Armenii ujawnił się wzrost napięcia w polityce wewnętrznej spowodowany rosnącym niezadowoleniem społeczeństwa wobec władzy. Pozycja prezydenta Lewona Ter-Petrosiana zaczęła słabnąć. Opozycja przystąpiła do działań konsolidacyjnych i jesienią 1994 roku powstał antyprezydencki „Związek Narodowego Odrodzenia”. Pogłębił się także konflikt między prezydentem a jedną z największych partii opozycyjnych, „Dasznakcutiun”²⁶. Prezydent przystąpił do walki z opozycją pod hasłem eliminacji zachowań siłowych w polityce. Pod koniec 1994 roku ormiańskie służby specjalne wykryły terrorystyczną organizację „Dro”, której celem było fizyczne likwidowanie politycznych przeciwników, polityczny i ekonomiczny wywiad a także udział w handlu narkotykami. „Dro” okazało się zakonspirowanym elementem partii „Dasznakcutiun”, która nie ukrywała, że terror jest jedną z metod prowadzenia politycznej walki. 28 grudnia 1994 roku prezydent Lewon-Ter Petrosian podjął decyzję o zdelegalizowaniu na pół roku partii „Dasznakcutiun” pod zarzutem organizowania działalności terrorystycznej i finansowania jej z zagranicznych źródeł²⁷. Argumentowano, że naruszone zostały przepisy, zgodnie z którymi niedopuszczalny jest udział obcokrajowców we władzach organizacji społeczno-politycznych. Tymczasem większość liderów tej partii stanowili Ormianie legitymujący się obywatelstwem Iranu, Libanu, Kanady i Grecji. Interesujące jest to,

²⁵ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 50.

²⁶ Ormiańska Federacja Rewolucyjna „Dasznakcutiun” powstała w 1890 roku w Tbilisi jako jedna z pierwszych ormiańskich partii politycznych, która prowadzi działalność do dnia dzisiejszego. Jej politycznym i militarnym celem była walka z turecką okupacją i budowa „Wielkiej Armenii”. Po upadku ZSRR partia stała się jedną z większych formacji opozycyjnych o dość skrajnie prawicowych, nacjonalistycznych poglądach, skupiająca w swoich szeregach przedstawicieli ormiańskiej diaspory. W działalności nie wyrzekała się stosowania siły i przemocy w celu realizacji programowych założeń.

²⁷ В.Г. Митяев, *Внутриполитические процессы в независимой Армении*, [w:] В.Г. Егоров (red.), *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств*, Москва 2012, s. 99.

że podobne zarzuty wobec tej grupy były wysuwane przez prezydenta już w 1992 roku, ale nie zakończyły się one wówczas jej delegalizacją²⁸. Krótko przed wyborami parlamentarnymi w maju 1995 roku służby specjalne wykryły kolejną grupę terrorystyczną („Waan Owanesian + 31”), która miała na swoim koncie zabójstwa przedstawicieli sił porządkowych. Grupa ta również składała się z członków partii „Dasznakcutiun”.

Delegalizacja jednej z najstarszych ormiańskich partii na kilka miesięcy przed wyborami była postrzegana jako chęć wyeliminowania jednej z najważniejszych sił politycznych z walki wyborczej. Krok ten poważnie zachwiał stosunkami władz Armenii z ormiańską diasporą, która w dużym stopniu utożsamiała się z tą właśnie partią. Delegalizacja stanowiła duży cios dla opozycji przed wyborami parlamentarnymi, które odbyły się latem 1995 roku i zakończyły się zwycięstwem proprezydenckiego bloku „Republika”, który z popierającymi go ugrupowaniami zdobył około 70 proc. miejsc w parlamencie. Pozwoliło to także w 1996 roku Lewonowi Ter-Petrosianowi wygrać po raz drugi wybory prezydenckie²⁹.

Zamach stanu i tzw. „karabachizacja” systemu politycznego

W lutym 1998 roku służby specjalne Armenii podjęły skuteczną ingerencję w życie polityczne, przeprowadzając tzw. „pałacowy zamach stanu”, w wyniku którego urzędujący prezydent Lewon Ter-Petrosian podał się do dymisji. Główną rolę w tych wydarzeniach odegrał ówczesny szef służ specjalnych, Serż Sarkisian, stojący na czele ministerstwa spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa narodowego, minister obrony narodowej Wazgen Sarkisian i premier Robert Koczarian (w latach 1994–1997 prezydent tzw. Republiki Górskiego Karabachu). W zakulisowych rozmowach grupa ta zmusiła urzędującego prezydenta do ustąpienia, grożąc mu zamachem stanu, jeśli tego nie uczyni³⁰. Głównym powodem były publiczne wypowiedzi prezydenta sugerujące możliwość daleko idących kompromisów w rozmowach z Azerbejdżanem w kwestii uregulowania statusu Górskiego Karabachu. Zgadzał się na przywrócenie azerbejdżańskiej kontroli nad tym terenem z równoczesnym przyznaniem mu szerokiej autonomii. Ceną miało być przełamanie izolacji ekonomicz-

²⁸ Т. Акопян, *Карабахский дневник: зеленое и черное или ни войны, ни мира*, Ереван 2010, s. 267–268.

²⁹ P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 99–101.

³⁰ K. Fedorowicz, *Kształtowanie się systemu politycznego...*, s. 40–41.

nej i likwidacja związanych z tym wewnętrznych problemów gospodarczych. Proponował pozostawienie Górskiego Karabachu w składzie Azerbejdżanu z dużą autonomią, wstrzymanie przez Armenię udzielania pomocy rodakom lub wymianę terytoriów (Górski Karabach w zamian za prowincje Zangezur, co umożliwiłoby Azerbejdżanowi połączenie się z Nachiczewaniem). 3 lutego 1998 roku w telewizyjnym wystąpieniu oświadczył, że ustępuje ze stanowiska, gdyż znane organy władzy zażądały tego od niego. Dodał, że w zaistniałej sytuacji dalsze sprawowanie przez niego funkcji głowy państwa mogłoby doprowadzić do poważnej destabilizacji państwa³¹. Próba sił między prezydentem a „korporacją weteranów z Karabachu” zakończyła się ich zwycięstwem i zapoczątkowała tzw. proces „karabachizacji” elit politycznych, czyli obsadzanie wysokich stanowisk państwowych w Armenii osobami pochodzącymi z Górskiego Karabachu³². Nowym prezydentem Armenii został Robert Koczarian, premierem Wazgen Sarkisian, a szefem służb specjalnych Serż Sarkisian. Resorty siłowe, kierownictwo służb specjalnych oraz kluczowe gałęzie gospodarki znalazły się w rękach osób pochodzących z Górskiego Karabachu³³.

Jednak już w 1999 roku doszło do polaryzacji sceny politycznej i pojawienia się podziału wśród dotychczasowych sojuszników. Prezydent Robert Koczarian zaczął tracić sojuszników na rzecz Wazgena Sarkisiana, byłego ministra obrony i dowódcy grup polowych z Górskiego Karabachu, który cieszył się poparciem i poważaniem wśród społeczeństwa³⁴. Inną przyczyną rozbieżności była potencjalna możliwość uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu w wyniku wymiany terytoriów. Prezydent Koczarian uważał, że oddanie części „ziemi ojców” zostanie potraktowane jako zdrada interesów narodowych i przyczyni się do zachwiania pozycji obozu rządzącego³⁵.

³¹ Т. Акопян, *Карабахский дневник...*, s. 287–291.

³² Sz. Kardaś, *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach)*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010, s. 420–421.

³³ Т. де Ваал, *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной*, Москва 2014, s. 307–309; P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, s. 233.

³⁴ A. Nowosad, *Armenia – kraj między Europą a Azją. Kształtowanie modelu politycznego*, [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), *Życie polityczne Azji. Realia i dążenia*, Toruń 2008, s. 108.

³⁵ P. Adamczewski, *Górski Karabach...*, s. 233.

Terror w parlamencie

Ostra polaryzacja sceny politycznej oraz kwestia porozumienia pokojowego w Górskim Karabachu, stały się najprawdopodobniej przyczyną tragicznych wydarzeń w Zgromadzeniu Narodowym. 27 października 1999 roku pięć uzbrojonych osób wtargnęło do parlamentu i zastrzeliło najważniejsze osoby w kraju. Zginął m.in. premier Wazgen Sarkisian oraz przewodniczący parlamentu Karen Demirczian, główni przeciwnicy polityczni prezydenta Roberta Koczariana³⁶. Szybko pojawiły się oskarżenia pod adresem głowy państwa, że zamach był inspirowany przez jego otoczenie. Wprawdzie podczas śledztwa nigdy nie udowodniono ani prezydentowi, ani żadnym innym siłom politycznym inspiracji do zamachu, to jednak liczne niejasności podczas procesu i niewyjaśnione samobójstwa części sprawców w areszcie spowodowały, że do dziś o inspirację do tego czynu podejrzewany jest prezydent Robert Koczarian lub osoby powiązane z Górskim Karabachem. Niejasna jest rola służb specjalnych, które wcześniej wiedziały o planowanym zamachu i nie podjęły działań zapobiegawczych. Znały także wcześniej głównego zamachowca, dziennikarza Nairi Unaniana i jego radykalne wypowiedzi i zamiary wobec władz. Służby nie podjęły działań albo w wyniku zlekceważenia informacji lub w wyniku czyjś nacisku. Co ciekawe, w negocjacje z terrorystami, którzy jako zakładników wzięli pozostałych deputowanych, włączył się osobiście prezydent Robert Koczarian i przekonał ich do złożenia broni. Z kolei ówczesny szef służb specjalnych Serż Sarkisian, dla którego była to osobista porażka, zamiast podać się do dymisji (co w demokratycznym kraju w takiej sytuacji byłoby normą), po kilku miesiącach awansował i został szefem kancelarii prezydenta Roberta Koczariana, sekretarzem Rady Bezpieczeństwa Narodowego i ministrem obrony³⁷. Podczas procesu, prowadzonego powierzchownie, organy sądowe szukały dowodów potwierdzających inspirację prezydenta do zamachu, jednak większość bezpośrednich świadków wyjechała zagranicę, a inni, jak współnicy zamachowca, zginęli w więzieniu w niewyjaśnionych okolicznościach. Ostatecznie ukarano tylko bezpośrednich sprawców, którzy otrzymali wyroki dożywotniego więzienia³⁸.

³⁶ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 54; Т. АКОПЯН, *Карабахский дневник...*, s. 301–302.

³⁷ A. Brzezicki, M. Nocuń, *Armenia. Karawany śmierci*, Wołowiec 2016, s. 69–74, 94–95.

³⁸ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, s. 309–313.

Wśród motywów wymienia się kwestię uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu. W dniu zamachu premier Wazgen Sarkisian spotkał się w sekretarzem stanu USA Strobem Talbottem i omawiał kwestie wymiany terytoriów z Azerbejdżanem. Inna wersja zakłada, iż była to próba obrony przez Roberta Koczarina swojej pozycji, która słabła. W 1999 roku w kręgach rządowych rozważano zmianę konstytucji i przyjęcie modelu republiki parlamentarnej, w której prezydent pełniłby jedynie funkcję reprezentacyjną. Częściowym potwierdzeniem tej wersji może być duża „czystka” kadrowa po zamachu w latach 1999–2000 w organach bezpieczeństwa i sprawiedliwości, skutkująca obsadzeniem najważniejszych stanowisk osobami lojalnymi wobec prezydenta³⁹.

Walka o władzę przy użyciu służb specjalnych

Służby specjalne zostały także wykorzystane do stłumienia protestów powyborczych. W lutym 2008 roku odbyły się wybory prezydenckie, w których zdecydowanymi faworytami było dwóch polityków: kandydat obozu władzy, dotychczasowy premier Serż Sarkisian i były prezydent Lewon Ter-Petrosian, który stanął na czele opozycji. Już w pierwszej turze zwyciężył kandydat obozu władzy, premier Serż Sarkisian, uzyskując oficjalnie 52,82 proc. głosów. Jego rywal uzyskał 21,50 proc. głosów⁴⁰. Lewon Ter-Petrosian uznał wybory za sfałszowane i wezwał zwolenników do publicznego protestu. 21 lutego 2008 roku w centrum Erywania rozpoczęły się wielotysięczne demonstracje, których uczestnicy domagali się powtórzenia wyborów. Inspirowano się „kolorowymi rewolucjami” z Ukrainy oraz Gruzji i zorganizowano miasteczko namiotowe na wzór kijowskiego majdanu. Protesty przebiegały w spokojnej atmosferze, jednak czynniki oficjalne określały je jako próbę bezprawnego przejęcia władzy⁴¹. 1 marca 2008 roku władze brutalnie spacyfikowały protestujących. W wyniku użycia broni przez jednostki sił specjalnych, zginęło 8 osób, a kilkadziesiąt zostało rannych (20 osób rannych podczas pacyfikacji

³⁹ *Теракт в парламенте Армении 27 октября 1999 года*, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/232322> (29.08.2016).

⁴⁰ *Information on the results of the elections of the President of the Republic Armenia (Tuesday, February 19, 2008 Presidential elections)*, Central Electoral Commission of the Republic Armenia, <http://www.elections.am/presidential/election-22052> (18.08.2016).

⁴¹ K. Fedorowicz, *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76), s. 181–182.

zmarło później w szpitalach w wyniku odniesionych ciężkich ran i obrażeń). Wprowadzono stan wyjątkowy, zakazano zgromadzeń i rozpoczęto represje wobec opozycji (np. Lewon Ter-Petrosian znalazł się areszcie domowym)⁴².

W 2015 roku służby specjalne ingerowały w polityczną i gospodarczą działalność jednego z najbogatszych ormiańskich oligarchów, Gagika Carukiana. Ekscentryczny biznesmen, lider drugiej największej partii „Rozkwitająca Armenia” przez dłuższy czas funkcjonował w otoczeniu prezydenta Serża Sarkisiana, a jego partia zapewniała proprezydenckiej Republikańskiej Partii Armenii większość parlamentarną i swobodę działań. Jednak w 2015 roku Gagik Carukian postanowił utworzyć sojusz sił opozycyjnych i poprzeć byłego prezydenta Roberta Koczariana w walce o władzę. Wystąpił z krytyką dotychczasowego systemu politycznego i sytuacji w kraju, domagając się władzy nowej jakości oraz sprzeciwił się planowanej reformie konstytucyjnej. Zagroził także masowymi demonstracjami⁴³. Z jego inicjatywy doszło do spotkania trzech liderów opozycji (Lewon Ter-Petrosian, Gagik Carukian i Raffi Owanisian – lider partii „Dziedzictwo”) i utworzenia wspólnego sojuszu politycznego w celu odnowy życia politycznego Armenii⁴⁴. Ponadto udał się do Rosji, gdzie odbył szereg spotkań z rosyjskimi politykami, sondując możliwość ich wsparcia dla nowego projektu politycznego⁴⁵. Takie działania spotkały się jednak ze zdecydowaną odpowiedzią prezydenta. Już po kilku dniach prezydent Serż Sarkisjan w ostrych słowach zarzucił Carukianowi, iż jest „pseudo-politycznym zjawiskiem” niegodnym Armenii i natychmiast wyrzucił go z Rady Bezpieczeństwa Narodowego. Ponadto służby specjalne dokonały rewizji i przeszukań w siedzibach jego firm, w konsekwencji czego „ujawniono” ogromne zaległości podatkowe biznesmena oraz jego przestępczą działalność. Podjęto także działania zmierzające do pozbawienia go mandatu deputowanego. Dodatkowo Carukian został

⁴² K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 60; A. Brzeziecki, M. Nocuń, *Armenia. Karawany...*, s. 79–88; *Armenia: Police Beat Peaceful Protesters in Yerevan*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2008/02/29/armenia-police-beat-peaceful-protesters-yerevan> (18.08.2016).

⁴³ *Гәгик Царукян: „Так продолжать нельзя”*, <http://hetq.am/rus/news/58590/gagik-carukyan-tak-prodolzhat-nelzya.html> (30.08.2016).

⁴⁴ *Гәгик Царукян и Левон Тер-Петросян обсудили новую политическую обстановку в Армении*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/carukyan-ter-petrosyan/113109> (30.08.2016).

⁴⁵ *Гәгик Царукян в Москве встретился с членами „Единой России”*, <http://ru.lin.am/1081885.html> (30.08.2016).

publicznie ośmieszony przez prezydenta jako osoba z problemami psychicznymi⁴⁶. Biznesmen nie zrezygnował jednak ze swoich planów i potraktował to jako wypowiedzenie przez prezydenta wojny wobec niego⁴⁷. Zapowiedział społeczną mobilizację, masowe protesty i odsunięcie od władzy prezydenta. Jednak po kilku dniach miało miejsce spotkanie Gagika Carukiana z prezydentem Serżem Sarkisianem, po którym biznesmen poinformował, że rezygnuje z aktywnej działalności politycznej. Odwołał zapowiadane demonstracje i oświadczył, że wszystkie problemy należy rozwiązywać politycznymi metodami zgodnymi z prawem⁴⁸. Tym samym prezydent przy pomocy służb specjalnych usunął z najbliższego otoczenia ewentualnego przeciwnika i mocno osłabił pozycję byłych prezydentów, Lewona Ter-Petrosiana i Roberta Koczariana, którzy przy pomocy Gagika Carukiana próbowali odzyskać swoje pozycje i ponownie przejąć władzę.

Armenia – Rosja: współpraca służb specjalnych

Współpraca służb specjalnych Armenii i Rosji jest trwałym elementem sojuszniczych więzi łączących oba państwa. W skomplikowanej sytuacji geopolitycznej Armenii, z zamkniętą granicą ormiańsko-turecką i nieuregulowanym konfliktem w Górskim Karabachu, Rosja jest jedynym gwarantem bezpieczeństwa w wymiarze politycznym i militarnym. Współpraca ta opiera się jeszcze na wspólnych więzach z czasów ZSRR i ograniczonych możliwościach działania służb specjalnych Armenii. Większość funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Armenii szkoli się w rosyjskich specjalistycznych uczelniach przygotowujących do pracy w organach specjalnych⁴⁹. Mimo tego ormiańskie

⁴⁶ А. Умарова, *Чем разгневал Царукян президента?*, <http://www.ekhokavkaza.com/a/26851014.html>, 30.08.2016; *Президент Армении поручил проверить сообщения о неуплате Гагиком Царукяном налогов и уголовных преступлениях*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/12/serzh-sargsyan-3/113708> (30.08.2016).

⁴⁷ *Лидер партии „Прцветающая Армения” Гагик Царукян расценил выступление президента как объявление войны и „принял вызов”*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/gagik-carukyan/113209> (30.08.2016).

⁴⁸ *Гагик Царукян: „Я ухожу из активной политики”*, <http://hetq.am/rus/news/58850/gagik-carukyan-ya-ukhozhu-iz-aktivnoiy-politiki.html> (30.08.2016).

⁴⁹ Choć w ostatnich latach widoczna jest tendencja do zmiany tej praktyki i część funkcjonariuszy tej służby podejmuje specjalistyczne szkolenie w USA (np. mianowany w 2016 roku szef Służby Narodowego Bezpieczeństwa Armenii Georgij Kutoyan). Ponadto w ormiańskich służbach specjalnych następuje zmiana pokoleniowa, funkcyjna-

службы спеціальне zachowują swoją narodową специфікє і wbrew спекуляциjom nie są w надмиерным stopniu przedmiotem infiltracji ze strony rosyjskich koleгów. Współpraca та, oprócz офіцјалных porozumień, w dużej mierze opiera się na sieci nieformalnych, klanowych і osobi-stych znajomościach, koneksjach rodzinnych oraz biznesowych. Rosja jest tradycyjnym miejscem emigracji zarobkowej Ormian, których część kształci się na rosyjskich uczelniach і po określonym czasie uzyskuje rosyjskie obywatelstwo. Niektórzy z nich otrzymują propozycje pracy np. w organach bezpieczeñstwa z uwagi na znajomość języków і специ-фики Kaukazu Południowego. Oprócz wykształcenia, posiadają niezbęдне w tym zawodzie kontakty w Armenii. W tym miejscu należy bardzo mocno podkreślić ich nieformalny charakter, bazujący na obustronnych korzyściach і заufaniu⁵⁰. W kwestii współpracy służб rosyjskich і ormiań-skich należy зwrócić uwagę на stosunkowo dużą (ponadstandardową) swobodę funkcjonowania rosyjskich służб спеціальных на тєриториум Armenii. Wynika to z факту stacjonowania w Armenii około 4,5 тysiаца żołnierzy rosyjskich wojsk pogranicznych wchodzących w skład Fede-ralnej Sлужбы Bezpieczeństwa Rosji⁵¹. Na mocy umowy z 1992 roku w Armenii stacjonują rosyjskie wojska pograniczne, które zabezpieczają і ochraniają granicę z Turcją і Iranem⁵². Głównym miejscem dyslokacji rosyjskich wojsk pogranicznych jest miasto Gyumri на zachodzie Arme-nii. Oprócz tego posiadają swoje oddziały w Armavir (w bezpośrednim sąsiedztwie jedynej на Kaukazie Południowym elektrowni atomowej), Artashat, Megri на granicy z Iranem oraz на międzynarodowym lotnisku w Erywaniu⁵³. Ormiańscy analitycy зwracają uwagę на факт, iż rosyjska agentura w Armenii cały czas rozszerza się і obejmuje coraz to nowe dziedziny życia społeczno-politycznego. Wprawdzie на podstawie wzajemnych uzgodnień, rosyjskie służбы спеціальне mogą prowadzić działал-

riuszы pamiętających jeszcze czasy ZSRR coraz szybciej ubywa і są zastępowani nowym pokoleniem, które czasy radzieckie zna tylko z historii.

⁵⁰ Informacje uzyskane przez autora w trakcie pobytów w Armenii w latach 2010–2016 і rozmów z byłymi politykami і pracownikami naukowymi zajmującymi się problematyką bezpieczeñstwa narodowego.

⁵¹ *Назначен новый глава Погрануправления ФСБ России в Армении*, <https://regnum.ru/news/polit/1963023.html> (31.08.2016).

⁵² *Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, и условиях их функционирования (Ереван, 30 сентября 1992 года)*, <http://www.pactrf.ru/doc.php?docid=00245> (31.08.2016).

⁵³ С. Мартиросян, *Еще раз о совместной границе Армении*, <http://russia-armenia.info/node/2263> (31.08.2016).

ność operacyjno-wywiadowczą w Armenii, a służby ormiańskie w Rosji, to w rzeczywistości działa to tylko na korzyść strony rosyjskiej. Strona ormiańska nie ma praktycznej możliwości działania w Rosji. Z kolei rosyjska sieć agentury w Armenii jest coraz bardziej powszechnym zjawiskiem, czemu sprzyja wysoki poziom ubóstwa w tym kraju i powszechna korupcja, sprzyjająca działaniom służb. Szczególną rolę w działaniach rosyjskich służb specjalnych w Armenii odgrywa główna rosyjska baza wojskowa w Gyumri. Rosyjscy funkcjonariusze FSB utrzymują kontakty z ormiańskimi oficerami na emeryturze (których część otrzymuje emerytury z budżetu Rosji) oraz z pracownikami administracji publicznej. Obiektem szczególnego zainteresowania rosyjskiej agentury jest ormiańskie ministerstwo obrony, m.in. z powodu wzrastającej liczby oficerów, którzy zdobyli wykształcenie w USA. Prowadzenie dość swobodnych działań operacyjnych w Armenii stronie rosyjskiej ułatwia przede wszystkim sieć nieformalnych kontaktów oraz zwiększająca się ilość oficerów rosyjskich służb specjalnych pochodzenia ormiańskiego, którzy mogą bez większych przeszkód (kwestia języka, specyficznej fizjonomii) funkcjonować w ormiańskim społeczeństwie⁵⁴.

Przykładem dość wysokiej pozycji rosyjskich służb specjalnych w Armenii i Górskim Karabachu są działania operacyjne podjęte wobec niezależnej ormiańskiej gazety „Trzecia siła plus” (Третья Сила Плюс). Gazeta zarejestrowana w 2007 roku w Armenii była przykładem dziennikarskiej rzetelności, na łamach której można było się swobodnie wypowiadać na tematy polityczne. Publikowali w niej dziennikarze z Armenii i Azerbejdżanu, Iranu i Izraela, Gruzji i Rosji a także Turcy i Kurdowie. Atmosfera swobody i otwartości spowodowała, że strona rosyjska podjęła działania operacyjne zmierzające do jej zamknięcia⁵⁵. W wyniku rosyjskiej presji na władze Armenii i Górskiego Karabachu, rozpoczęto akcje nękania dziennikarzy tej gazety i jej dyskredytowania (np. poprzez utrudnienia dystrybucji, odgórne zakazy jej sprzedaży). To tylko zwiększyło jej popularność i zasięg. W konsekwencji w 2011 roku oficer Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji, Wadym Pozdyshev, nielegalnie i bezprawnie dokonał zaboru środków finansowych tej gazety z jej bankowego rachunku w rosyjskim banku „Alfa-bank” w Moskwie⁵⁶. To

⁵⁴ И. Мурадян, *Русская агентура, вчера, сегодня, завтра*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/48548> (31.08.2016).

⁵⁵ *ФСБ грубо нарушает законы и России, и Армении*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/44907> (31.08.2016).

⁵⁶ *Армянская газета «Третья Сила» закрыта по приказу внешних сил?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/46368> (31.08.2016).

doprowadziło do zaprzestania działalności przez gazetę. W ciągu pięciu lat dziennikarze zwracali się do wszystkich organów bezpieczeństwa Rosji i Armenii z prośbą o jej wyjaśnienie, bez rezultatu⁵⁷. Łamiąc wszystkie możliwe normy i prawo obu państw, FSB bez żadnego wyjaśnienia odmówiła wszczęcia dochodzenia w tej sprawie. W wyniku nagłośnienia sprawy w 2015 roku bezprawnymi działaniami Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji wobec ormiańskiej gazety zarejestrowanej w Armenii zajął się ormiański Rzecznik Praw Obywatelskich, który wystosował zapytanie w tej sprawie do swojego rosyjskiego odpowiednika i Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji. Nie przyniosło to jednak większych rezultatów⁵⁸. Dopiero w maju 2016 roku sprawa nabrała tak dużego rozgłosu, że prezydent Rosji Władimir Putin polecił Federalnej Służbie Bezpieczeństwa przeprowadzenie obiektywnego i kompleksowego śledztwa w sprawie nielegalnego zamknięcia gazety przez Federalną Służbę Bezpieczeństwa i jej przedstawicielstwa w Armenii i Górskim Karabachu⁵⁹. Sprawa ta jest jednym z przykładów skutecznej ingerencji w życie polityczne Armenii przez rosyjskie służby specjalne.

Podsumowanie

Służby specjalne Armenii już od dwudziestu pięciu lat stoją na straży bezpieczeństwa ormiańskiego państwa. Po okresie przejściowym, związanym z gorącą fazą konfliktu w Górskim Karabachu, stały się podstawowym elementem systemu politycznego. Wypełniając swoje konstytucyjne obowiązki, co najmniej od drugiej połowy lat 90. XX wieku stały się jednak gwarantem i podstawą funkcjonowania tzw. „klanu karabachskiego”. Od prawie dwudziestu lat znajdują się pod kontrolą osób wywodzących się z Górskiego Karabachu i w sytuacjach kryzysowych podejmują działania zmierzające do kreowania sytuacji politycznej w kraju. Na podstawie przedstawionej analizy, w chwili obecnej można przyjąć założenie, że

⁵⁷ *Lragir.am: Журналист Ваграм Агаджанян и его газета „Третья Сила Плюс”, закрытая усилиями ФСБ России, не вписываются в армянские и карабахские реалии*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2481> (31.08.2016).

⁵⁸ *Омбудсмен Армении обратился к российской стороне по вопросу газеты „Третья Сила Плюс”,* <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47778> (31.08.2016); *Новый омбудсмен Армении потребует объяснений у ФСБ России?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47152> (31.08.2016).

⁵⁹ *Путин поручил ФСБ рассмотреть дело „Третьей Силы Плюс”,* <http://fmgnews.info/47753-putin-poruchil-fsb-rassmotret-delo-tretey-sily-plyus.html> (31.08.2016).

są one podporządkowane nadrzędnemu interesowi państwa, którym jest zabezpieczenie ciągłości funkcjonowania obecnego układu rządzącego skupionego wokół prezydenta Serża Sarkisiana. W najbliższym czasie należy się spodziewać dużej aktywizacji służb specjalnych w Armenii w obliczu zbliżających się wyborów parlamentarnych (2017) oraz prezydenckich (2018) w celu neutralizacji możliwych zagrożeń politycznych, związanych z ciągłością władzy i próbami jej kwestionowania, zarówno z wewnątrz jak i z zewnątrz. Jednak wysoce nieprzewidywalną jest postawa służb specjalnych Armenii w sytuacji wypracowania przez społeczność międzynarodową w najbliższej perspektywie nowych propozycji rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu. Na podstawie dotychczasowych doświadczeń można domniemywać, że dojdzie wówczas do eskalacji wewnętrznej przemocy (czy wręcz terroru), czego pierwsze przejawy można było zaobserwować już w połowie 2016 roku w postaci terrorystycznego ataku grupy weteranów karabachskich „Bohaterowie Sasunu” na komendę policji w Erywaniu⁶⁰. Tym samym Armenia w najbliższej perspektywie prawdopodobnie nadal pozostanie niestabilnym państwem, wstrząsanym politycznymi kryzysami, z nieregulowanym konfliktem terytorialnym, który w każdej chwili może trwale zdestabilizować sytuację wewnętrzną. W takich warunkach służby specjalne Armenii będą stać na straży nie tylko konstytucyjnego porządku, ale przede wszystkim trwałości dotychczasowego układu klanowego rządzącego tym krajem.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia rolę i miejsce służb specjalnych w systemie politycznym Armenii. Stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy służby specjalne są podporządkowane interesowi państwa. Przedstawia skomplikowane uwarunkowania polityczne Armenii i ich wpływ na powstanie i funkcjonowanie służb specjalnych. W artykule wskazane zostały wybrane przykłady ingerencji służb specjalnych w życie polityczne Armenii oraz współpraca służb specjalnych Armenii i Rosji.

⁶⁰ M. Falkowski, *Armenia: między rewolucją a autorytaryzmem*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-10/armenia-miedzy-rewolucja-a-autorytaryzmem> (31.08.2016).

Krzysztof Fedorowicz

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF ARMENIA

The article presents the role and place of secret services in the political system of Armenia. The following publication tries to answer the question of whether secret services are subordinate to the interests of the state. Presents complicated political conditions of Armenia and their impact on the creation and functioning of secret services. The article indicated been selected examples of interference of special services in the political life of Armenia and the cooperation of the special services of Armenia and Russia.

KEY WORDS: *secret service, internal security, terrorism, Armenia, Caucasus*

Bibliografia

- Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012.
- Armenia: *Police Beat Peaceful Protesters in Yerevan*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2008/02/29/armenia-police-beat-peaceful-protesters-yerevan> (18.08.2016).
- Barcikowski A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne – różne perspektywy analityczne i doktrynalne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11.
- Brzeziecki A., Nocuń M., *Armenia. Karawany śmierci*, Wołowiec 2016.
- Falkowski M., *Armenia: między rewolucją a autorytaryzmem*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-10/armenia-miedzy-rewolucja-a-autorytaryzmem> (31.08.2016).
- Fedorowicz K., *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76).
- Fedorowicz K., *Kształtowanie się systemu politycznego i proces transformacji ustrojowej*, [w:] Nieczuja-Ostrowski P., (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016.
- Fedorowicz K., *Rola siły i przemocy w kształtowaniu systemu politycznego Armenii* [w:] Bodio T., (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Warszawa 2012.
- Grochowski R., *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, nr 4.

- Information on the results of the elections of the President of the Republic Armenia (Tuesday, February 19, 2008 Presidential elections)*, Central Electoral Commission of the Republic Armenia, <http://www.elections.am/presidential/election-22052> (18.08.2016).
- Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2010.
- Kardaś Sz., *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach)*, [w:] Bodio T., Jakubowski W., (red.), *Przywódczość i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007.
- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.
- Minasyan S., *Armenia w Karabachu, Karabach w Armenii: polityka z nieuregulowanym konfliktem w tle*, [w:] Czachor R. (red.), *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, Wrocław 2014.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2001, t. VIII.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Idee wystąpień społecznych w państwach Kaukazu Południowego w XXI wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, rok 10, z. 2.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Państwo i społeczeństwo wobec wyzwań i przemian współczesności*, [w:] Nieczuja-Ostrowski P., (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016.
- Nowosad A., *Armenia – kraj między Europą a Azją. Kształtowanie modelu politycznego*, [w:] Marszałek-Kawa J., (red.), *Życie polityczne Azji. Realia i dążenia*, Toruń 2008.
- Skoneczny Ł., *Rola Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Sulowski S., *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Szagojan G., *Pamięć o trzęsieniu ziemi w Giumri*, [w:] Obrahamian L., Siekierski K., (red.), *Armenia: kultura współczesna w ujęciu antropologicznym*, Warszawa 2014.
- de Waal T., *All Change in Armenia*, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=62215> (25.08.2016).

- Wojtaszczyk K. A., *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przełęcz Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Żmigrodzki M., Podolak M., *System polityczny i jego klasyfikacje*, [w:] Żmigrodzki M., Dziemidok-Olszewska B., (red.), *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 2009.
- Акопян Т., *Карабахский дневник: зеленое и черное или ни войны, ни мира*, Ереван 2010.
- Акопян Горик Гургенович – директор Службы национальной безопасности Республики Армения, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=1087> 24.08.2016).
- Арамян А., *Горик Гургенович сделал свое дело?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/country/view/29069> (24.08.2016).
- Армянская газета «Третья Сила» закрыта по приказу внешних сил?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/46368> (31.08.2016).
- де Ваал Т., *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной*, Москва 2014.
- Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, и условиях их функционирования (Ереван, 30 сентября 1992 года)*, <http://www.pactrf.ru/doc.php?docid=00245> (31.08.2016).
- ФСБ грубо нарушает законы и России, и Армении*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/44907> (31.08.2016).
- Гагик Царукян: „Так продолжать нельзя”, <http://hetq.am/rus/news/58590/gagik-carukyan-tak-prodolzhat-nelzya.html> (30.08.2016).
- Гагик Царукян и Левон Тер-Петросян обсудили новую политическую обстановку в Армении, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/carukyan-ter-petrosyan/113109> (30.08.2016).
- Гагик Царукян в Москве встретился с членами „Единой России”, <http://ru.1in.am/1081885.html> (30.08.2016).
- Гагик Царукян: „Я ухожу из активной политики”, <http://hetq.am/rus/news/58850/gagik-carukyan-ya-ukhozhu-iz-aktivnoiy-politiki.html> (30.08.2016).
- Из современной истории разведки и контрразведки*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/museum/79-museum-modern> (24.08.2016).
- Карапетян М., *Карабахский конфликт и стабильность на Южном Кавказе*, „Центральная Азия и Кавказ” 2003, nr 5 (29).
- Краткая история органов безопасности Армении*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/brief-history/72-brief-history-of-nss> (24.08.2016).

- Курдов А., *Независимая Армения: взгляд российских аналитиков*, „Центральная Азия и Кавказ” 1999, nr 2 (3).
- Лидер партии „Прцветающая Армения” Гагик Царукян расценил выступление президента как объявление войны и „принял вызов”, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/gagik-carukyan/113209> (30.08.2016).
- Lragir.am: *Журналист Ваграм Агаджанян и его газета „Третья Сила Плюс”, закрытая усилиями ФСБ России, не вписываются в армянские и карабахские реалии*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2481> (31.08.2016).
- Мартиросян С., *Еще раз о совместной границы Армении*, <http://russia-armenia.info/node/2263> (31.08.2016).
- Митяев В.Г., *Внутриполитические процессы в независимой Армении*, [в:] Егоров В.Г., (red.), *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств*, Москва 2012.
- Мурадян И., *Русская агентура, вчера, сегодня, завтра*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/48548> (31.08.2016).
- Назначен новый глава Погрануправления ФСБ России в Армении, <https://regnum.ru/news/polit/1963023.html> (31.08.2016).
- Новый омбудсмен Армении потребует объяснений у ФСБ России?, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47152> (31.08.2016).
- Обращение коллектива КГБ Армении к Верховному Совету СССР о поддержке Декларации о независимости (21.09.1990г.), http://www.sns.am/images/stories/nss/museum/transition/KGB_Announcement.jpg (23.08.2016).
- Омбудсмен Армении обратился к российской стороне по вопросу газеты „Третья Сила Плюс”, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47778> (31.08.2016).
- Парламент одобрил проект конституционных изменений, „Новое Время”, nr 2618.
- Президент представил нов назначенного директора Службы национальной безопасности РА, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2016/02/12/President-Serzh-Sargsyan-visit-National-Security-Service> (24.08.2016).
- Президент Армении поручил проверить сообщения о неуплате Гагиком Царукяном налогов и уголовных преступлениях, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/12/serzh-sargsyan-3/113708> (30.08.2016).

Путин поручил ФСБ рассмотреть дело „Третьей Силы Плюс”, <http://fmgnews.info/47753-putin-poruchil-fsb-rassmotret-delo-tretye-sily-plyus.html> (31.08.2016).

Тер-Арутюнян А., *Институт содействия граждан правоохранительным органам и специальным службам*, „21-й ВЕК” 2010, (информационно-аналитический журнал), nr 4 (16).

Теракт в парламенте Армении 27 октября 1999 года, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/232322> (29.08.2016).

Умарова А., *Чем разгневал Царукян президента?*, <http://www.ekho-kavkaza.com/a/26851014.html> (30.08.2016).

Хачикян А.Э., *История Армении*, Ереван 2009.